Bir İletişim Objesi Olarak Ekslibris

Prof. Dr. Hasip Pektaş
İstinye Üniversitesi, İletişim Fakültesi
hasip.pektas@istinye.edu.tr
Orcid No: 0000-0002-9301-3462

Özet

Ekslibris, kitapseverlerin kitaplarının iç kapağına yapıştırdıkları üzerinde adlarının ve değişik konularda resimlerin yer aldığı küçük boyutlu baskıresimlerdir. Kitabın kartviziti ya da tapusu da denilebilir. Kitap sahibini tanıtır, onu yüceltir ve kitabı ödünç alan kişiyi geri vermesi konusunda hatırlatma yapar. Sözcük olarak ...'nın kitaplığından, ...'nın kütüphanesine ait anlamına gelir. Bir ihtiyaç grafiği olarak doğmasına karşın, estetik kaygılarla yapılan özgün yapıtlardır. Doğduğu ilk günden bu yana ekslibris, sahibine bir ayrıcalık sağlamıştır. Kitaplarında ekslibris olan kişiler kendi adına özel bir eser tasarlanmış olunmasının mutluluğunu duymuşlar, kendilerini diğer kişilerden farklı görmüşlerdir.

Bu çalışmada çok kısa iletişim konusu, mağara resimleriyle başlayan sessiz iletişim ile görsel iletişim irdelenmiştir. Sahibi için bir statü göstergesi ve bir iletişim objesi olan ekslibrisin detaylı tanımı yapılmıştır. Ekslibrisin işlevi, önemi, tasarımcısının mesaj oluşturmadaki sorumluluğu örneklerle açıklanmıştır. Ekslibrisin bir kültürel alışveriş nesnesi olduğu da gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekslibris, İletişim, Gösterge, Sanat, Tasarım.

Giriş

Kitap ile paralel gelişen bir sanat dalı olarak ekslibris, ülkemizde ne yazık ki çok yaygın kullanılmamaktadır. Hatta toplumun büyük bir kısmı henüz bilmemektedir. Ekslibris, 1450'li yıllarda Orta Avrupa'da doğup, matbaanın icadıyla kitaplar çoğalınca sahipleri tarafından ihtiyaç duyulan, kitaba ilginin yüksek olduğu ülkelerde ise çok çabuk yaygınlaşan bir sanat dalı, bir tasarım sorunudur. Günümüze gelene kadar çok sayıda sanatçının, tasarımcının uğraşı alanı olan ekslibris, koleksiyonculuğunun da çok yaygın olduğu bir iletişim objesi, bir aidiyet belgesi olarak kullanılmaktadır.

İletişim Nedir?

İletişim, gönderici ve alıcı konumundaki kişilerin ya da grupların arasında geçen duygu, düşünce, davranış ve bilgi alışverişidir. Sözcüklerle, jest ve mimiklerle, resim, şekil ve simgelerle, hatta ses ile iletişim gerçekleşir. İletişim, üç ögeye dayanır. İletiyi gönderen, iletiyi alıp açımlayan ve bu ikisi arasında iletinin gönderilmesinde kullanılacak bir iletişim kodlaması yani ileti. İletiyi gönderene kaynak, alıcıya hedef kitle, gönderilen bildirime de ileti deniliyor (Oskay, 2016: 23). Alıcının göndericiye verdiği her türlü yanıt ise geri bildirim (feedback) olarak tanımlanıyor.

İletişimde temel kavramlardan biri göstergedir. Kendi dışındaki bir şeyi gösteren, onu düşündüren, sözcük, nesne, görünüş veya olgulara gösterge denir. Gösterenin akılda oluşturduğu görüntülere ise

gösterilen denir (Rıfat, 2009: 11). Sözcükler, bir dil göstergesi iken, resim, biçim, jest ve mimikler dil dışı göstergelerdir.

Gönderici ile alıcı arasında mesaj aktarma işlevi olan her şey birer iletişim aracıdır. Geri bildirimleri sınırlı olsa da gazete, kitap, televizyon, radyo, film, canlandırma, tiyatro, müzik, resim, heykel, karikatür, fotoğraf, tasarım birer mesaj aktarma aracıdır. Bunlara kitap, resim ve tasarım ile ortak bağı olan ekslibrisi de ekleyebiliriz.

Sessiz İletişim

İlkel insanlar, M.Ö. 15000'de Altamira mağarasında, M.Ö. 25000'de Lascaux mağarasında yaptıkları hayvan resimleri ile sessiz bir iletişim gerçekleştirmişlerdir. Bu resimlerin dilin gelişimine katkısı olduğu da söylenebilir. O dönemin insanları, gün içinde yaşadıkları olayları birbirlerine bu şekilde aktarmışlardır. Vahşi doğada gördükleri hayvanları, onlara karşı verdikleri savaşı anlatmayı istemişlerdir. Mağara resimleri, kolay avlanmanın ayini olarak da algılanabilir (Görsel 1).

Görsel 1. Fransa'daki Lascaux Mağarası hayvan resimleri

İnsanlığın gelişimini incelediğimizde, aslında yazının çok da eski bir buluş olmadığını görürüz. 17.000 yıl önce çizmeyi, şekil ve sembollerle iletişim kurmayı bilen insan, seslere işaret vererek oluşturduğu ilk alfabeyi kullanmak için 12.000 yıl beklemiştir. Önceleri şekil ve resimsi çizimlerle kendini ifade etmeye, kayıt yaratmaya yönelik ihtiyacını karşılayan insan, zamanla daha karmaşık kodlama sistemlerine gereksinim duymuştur. (Uçar, 2004: 23).

İnsanoğlu, yazılı bir dil oluşturmadan önce, piktogramlardan yani resimyazılardan yararlanmıştır. Resimyazı, sözcüklerin sessiz iletişim biçimi olarak kullanılmasının ilk denemeleridir (Görsel 2).

Görsel 2. Sözcük yerine resim ve sembollerin kullanıldığı resimyazılar (hiyeroglifler)

Göstergelerin sözsüz iletişiminde rolü oldukça önemlidir. Gösterge, bir başka şeyi temsil eder. Göstergeler, çeşitli anlamlara gönderme yapar. Örneğin statü göstergeleri kişinin prestij ve konumu hakkında bilgi verir. İnsanlar çevrelerine statü göstergeleri ile kendilerini yansıtırlar. Bahçe içinde bulunan lüks bir ev, evde oturan kişinin zengin olduğunun göstergesidir (Çağlar, 2012: 22). Son zamanlarda çok da önemsenen Twitter veya Instagram gibi sosyal medya hesaplarında kişinin isminin önünde mavi tık olması, o kişinin toplum içinde önemli bir şahsiyet olduğunun göstergesidir. Görüldüğü gibi, göstergeler kişilerin konumları ve yaşam biçimleri hakkında ipuçları verirler. Ekslibrisler de bir statü göstergesidir. Göstergenin işlevi bir iletişim doğrultusunda ikinci bir imgeyi canlandırmaktır.

Ekslibris Nedir?

Ekslibris, kitapseverlerin kitaplarının iç kapağına yapıştırdıkları üzerinde adlarının ve değişik konularda resimlerin yer aldığı küçük boyutlu baskıresimlerdir. Kitabın kartviziti ya da tapusu da denilebilir. Kitap sahibini tanıtır, onu yüceltir ve kitabı ödünç alan kişiyi geri getirmesi konusunda uyarır. Sözcük olarak ...'nın kitaplığından, ...'nın kütüphanesine ait anlamına gelir. Bir ihtiyaç grafiği olarak doğmasına karşın, estetik kaygılarla yapılan özgün yapıtlardır. Sanatı, insanın elleri arasına, kitapların içine kadar getirir, onun büyüleyici sıcaklığını hissettirir (Görsel 3).

Görsel 3. Kitabın iç kapağına yapıştırılmış bir ekslibris

Yaratım sürecine bakıldığında resim sanatı içinde görebileceğimiz ekslibrisi, işlevsel yanıyla bakıldığında bir grafik tasarım ürünü olarak kabul edebiliriz. Klasik baskıresimden ayrılan yanı, boyutunun küçük olması ve içine bir başka iletişim ögesi olan yazının girmesidir.

Ekslibrisin birkaç işlevi vardır. Asıl işlevi kitap sahibini betimlemesi, mülkiyet işareti olması ve kitabı ödünç alan kişiyi iade etmesi konusunda uyarmasıdır. Bir diğer işlevi ise sanatçılar ve koleksiyoncular arasında önemli bir değiş tokuş objesi olarak kullanılmasıdır. Ve elbette bir sanat eseri olarak bulunduğu mekanlarda ruhumuzu zenginleştirmesi üçüncü işlevidir. Doğduğun günden bu yana ekslibris, sahibine bir ayrıcalık kazandırmış, bir nüfuz sağlamıştır. Kitaplarında ekslibris olan kişiler kendi adına özel bir eser tasarlanmış olunmasının mutluluğunu duymuşlar, kendilerini diğer kitap koleksiyoncularından ayrıcalıklı görmüşlerdir. Bir ekslibris koleksiyonuna sahip olanlar ise yapıldığı döneme ait kültürel, tarihsel özellikler taşıyan bu eserler ile zenginliklerini göstermişler, bunları paylaşarak saygınlığınlıklarını artırmışlardır.

Ekslibris, üzerinde taşıdığı resimsel ve tipografik ögeleriyle etkili ve önemli bir iletişim aracıdır. Kullanılan resim de yazı da sahibini simgelemek durumundadır. Adına ekslibris yapılan kişiye ya da kuruma özgü tasarlanmalıdır. Ekslibris içinde yazıyı iki farklı konumda görmekteyiz. Ya resmin içinde resimle birlikte yer almakta, ya da sadece tipografik ve kaligrafik öğelerin bir görsel biçime dönüşmesiyle ekslibris meydana gelmektedir(Görsel 4). Resmin içinde de olsa, yalnız başına da kullanılsa yazı ögesinin dengeli bir birliktelik göstermesi gerekmektedir. Görsel şölenin bir parçası olan bu sözcükler (Ekslibris ve yapılan kişinin adı soyadı) resimden ayrı düşünülemez. Resmin içindeki yerinin, yönünün ve büyüklüğünün iyi belirlenmesi gerekir. Harflerin büyüklüklerinin çok faklı olması, sözcüklerin farklı karakterlerle yazılması bütünlüğü bozar. Yazının resmin önüne geçmesi veya okunmayacak küçüklükte olması da etkisini zayıflatır (Pektaş, 2017: 65).

Yapılan kişinin bir tür arması, mülkiyet işareti olması nedeniyle ekslibrisler, sadece tipografik veya kaligrafik düzenlemelerle de yapılmaktadır. İsimlerin özgün şekilde yazılması veya baş harflerin düzenlenmesi ile oluşan bu göstergeler adeta bir logoyu çağrıştırmaktadır (Görsel 5). Böyle olunca da kişiye özgü bir kimlik yaratma kaygısı öne çıkmaktadır. Bunun da olmazsa olmaz koşulu ekslibrisin özgün bir düzenleme olmasıdır. İster bilgisayarın olanaklarından yararlanarak, ister kaligrafinin çizgi zenginliğini kullanarak yapılsın her ekslibris, harflerin görsel bir biçime dönüşmesiyle diğerlerinden ayrılacaktır. Harfleri oluşturan siyah alanlarla boşlukların dengesi, birbiriyle uyumu, hem algılamayı kolaylaştıracak hem de görselliği artıracaktır.

Görsel 4. Hannu Paalasmaa, Finlandiya, S3, (6 x 3 cm), 1985

Görsel 5. Hannu Paalasmaa, Finlandiya, T, (4 x 6 cm), 1985

İletişimin temel öğelerinden biri olan yazı, ilkel toplumlarda kullanılan sembol ve işaretlerin zamanla geçirdiği değişimlerden sonra oluşmuş son biçimleridir. Bu biçimler, taşıdıkları güçlü anlamları sayesinde bir duyguyu, bir fikri ve bir yaşamı anlatabilirler. Kimi zaman bir sözcük milyonlarca resme, kimi zaman da bir resim milyonlarca sözcüğe karşılık kullanılabilir. Resim, izleyene yaşattığı duygu yoğunluğu ile iz bırakırken; yazı, hem taşıdığı anlam, hem de sunuş biçimiyle etkili olmaktadır.

Ekslibris, bir sanat objesi olması yanında pek çok yönüyle sanatı öğrenme/öğretme konusunda öğretene ve öğrenene de geniş olanaklar sunar. Kişiyi sanat dünyasına yaklaştırır. Yaratıcılığa olanak verir. Düşünme gizilgücünü geliştirir. Sipariş ile yapıldıysa siparişi verenin kimliğini yansıtmada tasarlayanın yeteneğini geliştirir. Sanat eğitimcisi Prof. Dr. Olcay Tekin Kırışoğlu'na (2014: 23) göre ekslibris bir çeşit kimlik okumadır.

Ekslibrisin Tarihçesi, Müze ve Dernekler

Ekslibrisin ilk ve en eski örneğinin M.Ö. 1400 yıllarında bir fayans üzerine yapıldığı ve Mısır kralı III. Amenhophis'in kitaplığını koruduğu bilinmektedir. Kağıt üzerine ilk ekslibris ise, 1450 yıllarında "Igler/kirpici" takma adıyla bilinen Alman papaz Johannes Knabenberg için yapılmıştır. Ekslibris geleneği Orta Avrupa'da başlamıştır. El yazması kitaplar döneminde, dönemin devlet ya da din adamına elle yazılmış bir kitap verileceğinde, iç kapağına işlevsel bir etiket konulması düşünülmüştür. Matbaa ile birlikte kitaplar çoğalınca, orta ve zengin sınıf da ekslibris yaptırmaya

başlamıştır. Aralarında Dürer, Kokoshca, Klee, Picasso gibi ünlü sanatçılar, dönemlerinde ekslibris de yapmışlardır. Sonraları dernekleri, müzeleri kurulmuş, ekslibris hakkında kitaplar yazılmıştır.

Dünyada 3 milyonun üstünde ekslibris olduğunu tahmin edilmektedir. Üç bine yakın ekslibris koleksiyonu vardır. Sayısı bilinmemekle beraber dünyanın en büyük koleksiyonunun İtalyan Gianni Mantero (1897- 1985)'ya ait olduğu söylenmektedir. Danimarka Frederikshavn Ekslibris Müzesi'nin bir milyon ekslibrisi vardır ve "art-exlibris.net" internet sitesinden 450.000 ekslibrisi online olarak paylaşmaktadır. Gutenberg ve Sint-Niklaas Ekslibris Müzelerinin yaklaşık 800.000 ekslibrisi vardır. Luc Van den Briele'in 25.000, Benoit Junod'nun 35.000'nin üzerinde ekslibris koleksiyonuna sahip oldukları bilinmektedir. İstanbul Ekslibris Derneği'nin ise 15.000'e yakın ekslibris koleksiyonu vardır.

Müzeler, barındırdığı değerlerini gelecek kuşaklara aktaran kültürel kuruluşlardır. Modern müzeciliğin misyonu, toplumu eğitmek, sosyal ve kültürel açıdan gelişmesini sağlamaktır. Eğitimde etkin olarak kullanılırsa hayal gücünü ve yaratıcılığı geliştirirler. Merakı körükleyen, toplumsal gelişime katkı sağlayan müzelere sadece devlet değil, herkes sahip çıkmalıdır. Dünyada bilinen 10 ekslibris müzesi vardır. Danimarka'da Frederikshavn, Almanya'da Gutenberg, Belçika'da Sint Niklaas, Rusya'da Moskova, İtalya'da Mediterraneo, Çin'de Shanghai Fuxihanzhai, Fransa'da Nancy Kütüphanesi, Bulgaristan'da Ekslibris Merkezi, Ukrayna'da Odessa Lewych ve Türkiye'de İstanbul Ekslibris Müzesi sayılabilir (Pektaş, 2017: 47). Müzemiz, sanatsever Selçuk Ecza Holding'in Üsküdar'da uygun bir mekan vermesiyle 2019 yılında İstanbul Ekslibris Müzesi olarak kurulmuş, 2020 yılında ise Kültür Bakanlığı'nın onayını da alarak resmiyet kazanmıştır (Görsel 6).

Görsel 6. İstanbul Ekslibris Müzesi'nden bir görüntü.

Ağırlıklı olarak Orta Avrupa'da, Japonya, Rusya ve Çin'de çok yaygın olan bu sanat dalı ile ilgili 40'a yakın ülkede 50'den fazla ekslibris derneği vardır. Bu derneklerin üyesi olduğu FISAE Ekslibris Federasyonu her iki yılda farklı bir ülkede ekslibris kongresi düzenlemektedir.

Türkiye'de ilk ekslibris derneği 1997 yılında Ankara'da kurulmuştur. Fakat 2008 yılından bu yana İstanbul Ekslibris Derneği olarak etkinliklerine İstanbul'da devam etmektedir. Dernek, kurum ve kişilerden aldığı desteklerle 2003, 2007, 2010 ve 2018'de 4 uluslararası ekslibris yarışması düzenlemiştir. 2010 yılında İstanbul'da 33. FISAE Uluslararası Ekslibris Kongresi'ni organize etmiştir. İstanbul Ekslibris Derneği'nin ekslibris konusunda geniş bilgilerin yer aldığı bir "www.aed.org.tr" web

sitesi ve editörlüğünü Prof. Dr. Hatice Öz Pektaş'ın yaptığı, "exlibrist.net" isimli hakemli online bir ekslibris dergisi vardır.

İletişim Objesi Olarak Ekslibris

Ekslibris, üzerinde taşıdığı mesajı alıcıya gönderen bir iletişim objesidir. Mesajı, ekslibris tasarımcısı kodlar. Ekslibris siparişini veren, adına ekslibris yapılan, o ekslibrisin yer aldığı kitabın sahibi ya da ekslibrisi gören kişi alıcıdır. İletişim, ekslibrisin üzerinde taşıdığı ögelerle, imgelerle gerçekleşir. Bu imgeler, kişiye göre, onun duygusal yapısına, kültürel birikimine hatta ülkelere göre farklı anlamlar taşırlar. Bu sanatsal objelerin zenginliğidir. Ekslibris üzerinde taşıdığı imgelerle sahibine ya da konusuna gönderme yapar. Örneğin üzerinde zeybek figürü olan ekslibris, sahibinin halk oyunlarına ilgi duyduğunu, belki halk oyunu oynadığını belirten bir göstergedir.

Sanatçı, gönderici olarak ele alındığında, amaçlı veya amaçsız bir mesajı kodlayarak, oluşturduğu yapıt aracılığıyla bir göndermede bulunur. Alıcı çok geniş bir kitle olabileceği gibi çok özel, küçük bir topluluk da olabilir. Alıcı ya da okur bu yapıtla bir etkileşim ortamına girer. Yapıttan bu etkileşimle doğru orantılı olarak mesajlar alır. Eğer etkileşim yoğun olarak gerçekleşiyorsa iletişim önemli ölçüde oluşur. (Okur, 1998: 38).

Geri bildirim iletişimin sonuç göstergesidir. Geri bildirim iletişim türüne göre farklılık gösterir. Örneğin yüz yüze verilen bir dersteki iletişim ile online yapılan bir dersteki iletişim arasında geri bildirim farklıdır. Yüz yüze iletişimde gözlerle bile olsa alıcıdan iyi bir geri bildirim alabiliriz ve bu süreklilik gösterir. Ekslibris tasarımcısının iletişimi ise ekslibris siparişi veren kişiden aldığı tepkilerle, geri bildirimlerle gerçekleşir. Elbette öncesinde sipariş veren kişinin kodladığı mesaj, özellik, tasarımcı tarafından görsel dile dönüştürülür. Tasarımcı bu oluşumda kendi kodlarını, yorumlarını mutlaka ekler. Aslında tasarımcı, çalışmasıyla onu izleyen her bireye bir iletide bulunur. Bu iletinin aktarımı ise izleyenin ekslibris ile olan etkileşim yoğunluğuna bağlıdır.

Ekslibris, diğer sanat dalları gibi kültürlerarası bir iletişim aracıdır. Her sanat yapıtında olması gereken etkileşim, ekslibris için de bir ön koşuldur. Örneğin 1995 yılında Belçikalı ekslibris koleksiyoncusu ve tiyatro yazarı Luc Van den Briele adına yapılan ekslibris, başlangıçta ona bir şey anlatmazken, yazışma sonrası ekslibris üzerindeki Karagöz ve Hacivat figürlerinin Türk kültürünü yansıtan bir gölge oyunu kahramanı olduğunu öğrenmesi çok belirgin bir kültürel etkileşimdir. Anlamlandırma daha sonra gerçekleşmiştir (Görsel 7).

Görsel 7. Hasip Pektaş, C3 (10x7,8 cm), 1995

Ekslibrisin bir iletişim objesi olduğunu gösteren örneklerden biri de Işık Üniversitesi öğrencisi İrem Çamlıca'nın 2012 yılında Hasip Pektaş adına yaptığı ekslibristir (Görsel 8).

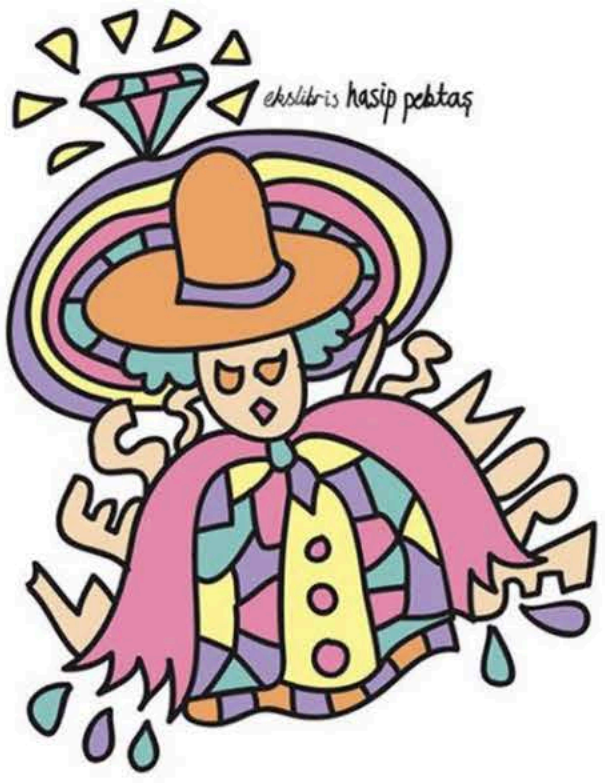

Görsel 8. İrem Çamlıca, CGD (12x9 cm), 2012

İrem Çamlıca, ekslibris sahibi ile herhangi bir ön görüşme yapmadan tamamen gözlemlerine, etkilenmelerine dayanarak bu ekslibrisi üretmiştir. Ekslibriste görülen göstergeler, şüphesiz ekslibrisin sahibinin özelliklerini betimlemektedir. Devamlı kullandığı fötr şapka, fular ve kravat ekslibris sahibinin tarzının göstergeleridir. Damlacıklar, ter, o kişinin enerjik ve hareketli olmasının göstergeleri olarak değerlendirilebilir (Sayın, 2017: 153).

Grafik Tasarım derslerinde sıkça kullanılan “az daha çoktur” anlamına gelen “Less is more” yazısına yer verilmesi ise, hoca öğrenci iletişiminde doğru etkileşimin göstergesidir. Buradaki sözcükler bir öğretide bulunmaktan, tasarımda azlığın anlatıma güç katacağı düşüncesi hakkında mesaj vermekten daha çok, hoca ile özdeşleşmiş, adeta onu hatırlatan bir kavram gibi kullanılmıştır. Tepedeki ışıldayan elmas imgesi ise, adı geçen hocanın öğrenci zenginliğini simgelemektedir. Bu anlatım ise tasarlayan kişi olarak İrem Çamlıca’nın düşünce gizilgücünün zenginliğinin göstergesidir. İrem Çamlıca, mozaik tarzında kullandığı biçimlerle, çok renkli yaklaşımıyla ve bu anlayışı diğer çalışmalarında da kullanma başarısıyla kendi gösterge dilini oluşturmuştur.

Ekslibrisin üzerinde taşıdığı ögeler sahibinin göstergeleri, onu betimleyen imgeler olursa amacına ulaşır. Alıcı olarak sahibinin kabullenmesi de, ekslibrisi gören kişinin ekslibris sahibi hakkında bilgilenmesi de bu sayede gerçekleşir. Sipariş üzerine yapılan bir ekslibristen ve onun tasarım sürecinden bahsedersek konunun önemi daha iyi anlaşılacaktır. Nişanlısına doğum günü armağanı yaptırmak isteyen bir bayan, önce detaylı olarak onun özelliklerini, ilgilerini anlatmıştır. Can Soyer’in bir gazeteci-yazar olduğunu, Sol internet gazetesinde yöneticilik yaptığını belirtmiştir. Sosyalist dünya görüşüne sahip olduğunu, Nazım Hikmet’i çok sevdiğini, müzikle ilgilendiğini, özellikle cazsever olduğunu, “Beatles” ve “Freddie Mercury”yi beğendiğini, en sevdiği filmin ise “Güneşli Pazartesiler” olduğunu ve denizi de çok sevdiğini yazmıştır. Şüphesiz bu kadar imgenin bir araya getirilerek küçücük bir alanda anlaşılır bir kompozisyon tasarlamak kolay değildir. Nitekim yapılan taslak çalışmaları görüldükten sonra iki defa düzeltme istenmiş, bazı değişiklikler olmuştur. Örneğin son anda Can Soyer’in halk müziğine de ilgi duyduğu, özellikle de zeybek sevdiği belirtilmiş, bunun da eklenmesi istenmiştir (Görsel 9).

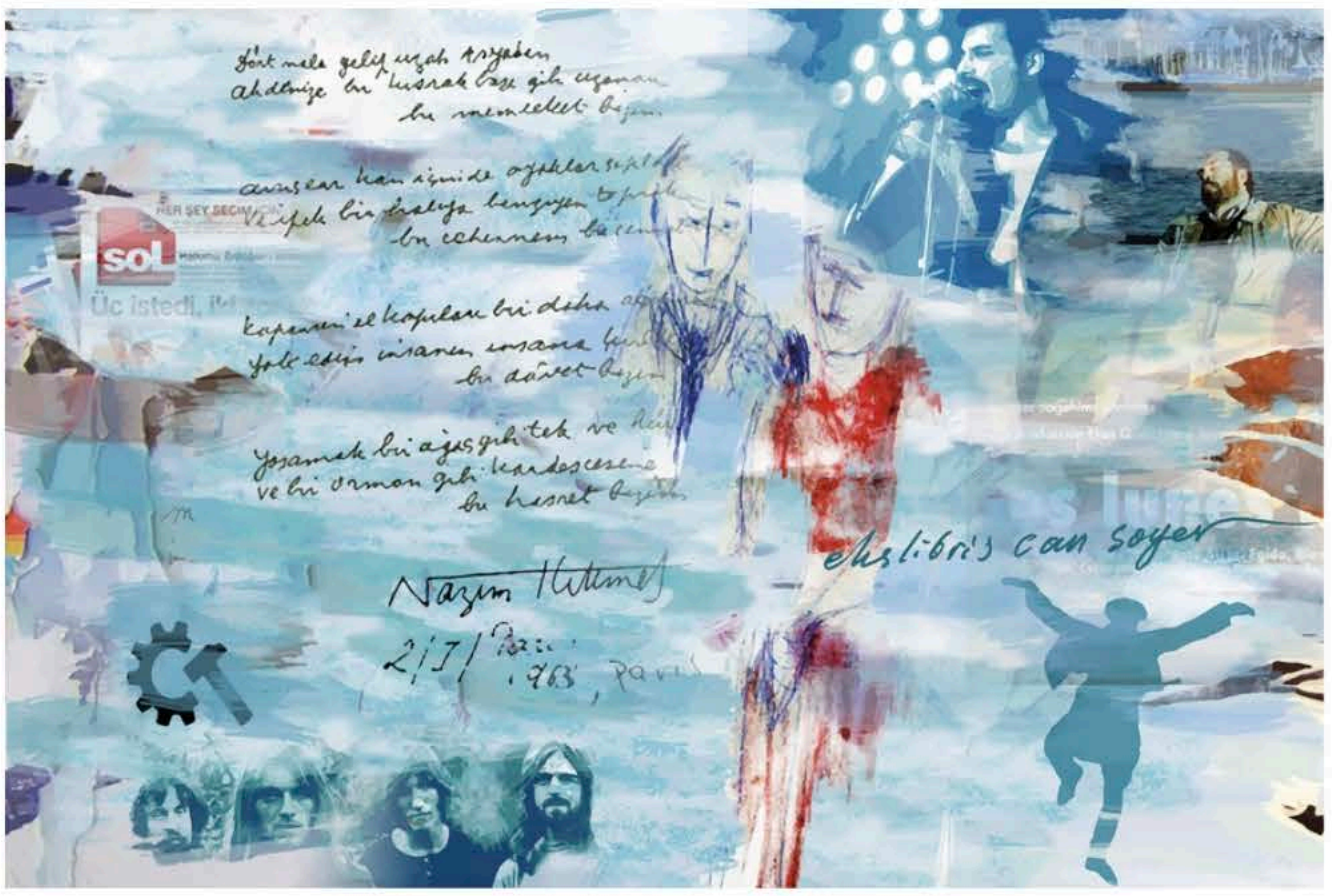

Görsel 9. Hasip Pektaş, CGD (8x12 cm), 2012

Sonuç

Ekslibrisin işlevini yerine getirmesi, kabul görmesi, üzerinde taşıdığı göstergelerin etkisine ve doğru iletişimin oluşmasına bağlıdır. Elbette etkileşimdeki güç de onun geleceğe kalmasını sağlamaktadır. Tasarımcı ya da sanatçı, ekslibrisin iletişim özelliğini önemseyerek, sahibini doğru betimleyerek, onun

beklentilerine yanıt vererek, kitapta, koleksiyonda ya da bir sergide bu ekslibris ile karşılaşana, ekslibrisi görene estetik haz verecek şekilde tasarım yapmalıdır. Ülkemizde ekslibrise ilgi sürekli artmaktadır. Sanatçılarımızın uluslararası yarışmalarda ödüller alması, 7 üniversitede ders olarak okutulması, ekslibris konusunda 26 adet lisansüstü tezin yapılması bu ilginin göstergeleridir (Görsel 10). İlgi olduğu sürece ekslibris yaşayacak, yaygınlaşacaktır.

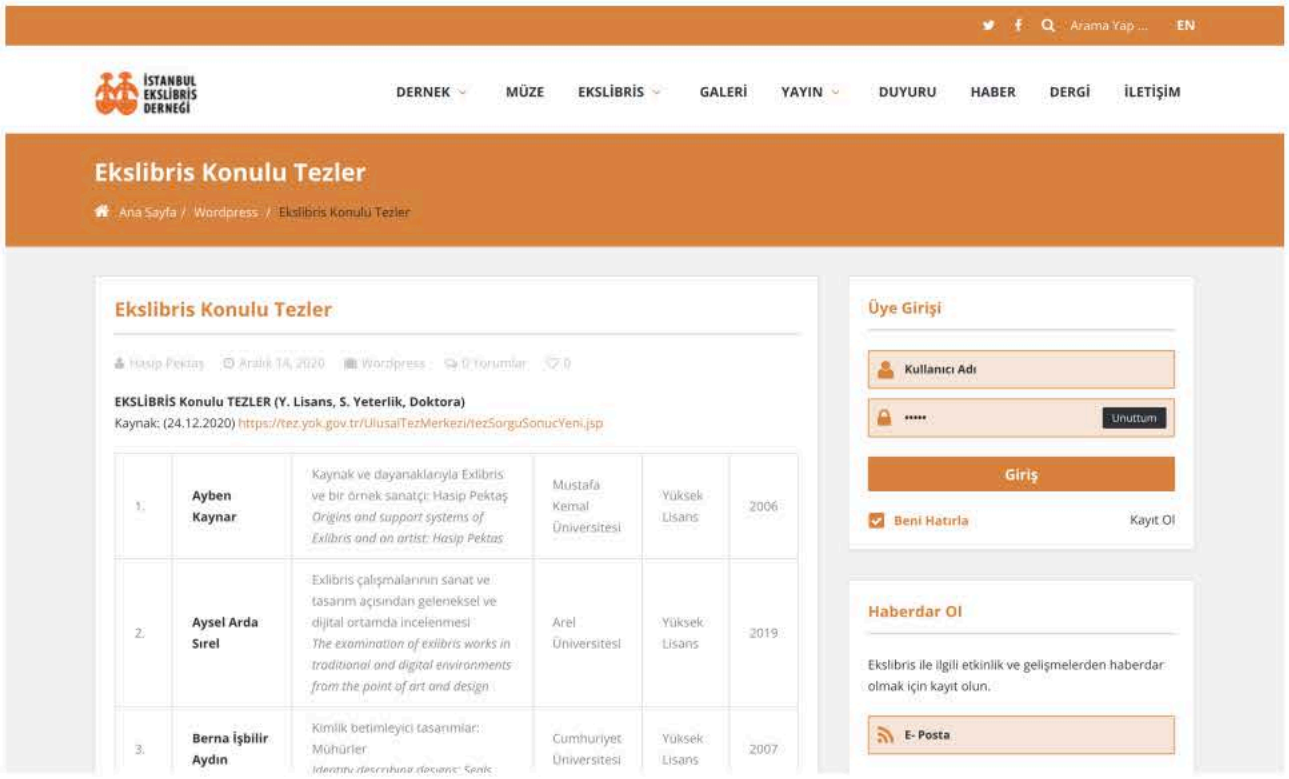

Görsel 10. İstanbul Ekslibris Derneği Web Sitesi, Ekslibris Konusunda Tezler.

Kaynakça:

Çağlar, B. (2012), Bir İletişim Biçimi Olarak Göstergebilim. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi.* Sayı 3. s. 22-34

Fiske, J. (2017), *İletişim Çalışmalarına Giriş* (S. İrvan, Çev.) Ankara: Pharmakon Yayınevi

Güngör, N. (2018), *İletişim: Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Jones, L. S. (1951), *The Human Side of Bookplates*. ABD: The Ward Ritchie Press.

Kırışoğlu, O. T. (2014), Ekslibrisin Üç Yönü: Bir Sanat Eseri, İşlevsel Bir Nesne, Bir Eğitim Konusu. *Ex-librist Uluslararası Ekslibris Dergisi*. Cilt 1. Bölüm 2. s. 17-23

Oskay, Ü. (1992), *İletişimin ABC'si*. İstanbul: Simavi Yayınları.

Okur, G. (1998), Ekslibris ve İletişim, Yayımlanmamış Y. Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Ünv.

Pektaş, H. (2017), *Ekslibris.* İstanbul: İstanbul Ekslibris Derneği Yayınları.

Rıfat, M. (2009), *Göstergebilimin ABC'si.* İstanbul: Say Yayınları.

Sayın, Z. (2017), Sanatçı Göstergesi Olarak Ekslibris. *Ex-librist Uluslararası Ekslibris Dergisi*, Cilt 4, Bölüm 7, s. 141-154

Uçar, F. (2004), *Görsel İletişim ve Grafik Tasarım.* İstanbul: İnkılap Kitabevi.